

360^a-os fordulatot?!

(Az EFKOT ürügyén -- sok minden másról)

Az utóbbi időben gyakran elgondolkozom: csakugyan kezdek kiöregedni, fásulttá válni? Hogyhogy nem tudok eléggé lelkesedni azon, hogy az idén hazánkban - több évtizedes szilencium után - az ún. szocialista pluralizmus valóságos konjunktúrája bontakozott ki? Magam is egy "Nagy Generáció" tagjának érezném magam, (eleve feladott és ezért meg sem vívott) szabadságharcok veteránjának, aki "Egy újszülöttnék minden vicc új!" felkiáltással elfordul, miközben mások lelkesen skandálják az új jelszavakat: demokrácia, tolerancia, pluralizmus stb. Vagy csak a szülő savanyú, amiért ma már jutalom jár azért, ami az "én időmben", még büntetendő volt? (Mondhatnánk: mint egy aggszűz, aki felháborodik, ha a villamoson csókolózó párt lát!)

Ez alighanem mind-mind így is van, s az én dolgom, hogy efféle defektjeimet kijavítsam. A probléma jelentősége azonban túlmegegy a privát nyavalygáson. Saját, fitymáló megjegyzéseimet, ugyanis egyre gyakrabban hallom vissza olyanoktól, akik koruk miatt közelebb állnak az "újszülöttekhez", mint a "béna harcfiakhoz"! A legtöbben azt mondják, hogy kivárják, mi lesz ebből. Bizonyára ez az álláspont is okolható azért, hogy az Egyetemi-Főiskolai Körök Országos Találkozóján (EFKOT) gyér számú hallgatóság képviseltette magát. Hozzájárulhatott ehhez az is, hogy sokan a "várásra lovagolók" közül cseppet sem olyan alulinformáltak, amint az EFKOT-on állították róla. Napokkal az esemény előtt már sokan tudták, hogy Pozsgay nem jön. (Akkor meg - ugyebár - minek vegyünk részt az EFKOT-on? Mindenesetre: éljen a hatalomtól, a hivatalos politikusoktól független önszerveződés!) Csakugyan: mi lesz ebből, ha sokan így várják, hogy "mi lesz ebből"?

Annál is inkább, mert a rendezvényen elhangzott előadások többségében is többé-kevésbé tetten érhető volt ez az attitűd. Ez pedig tovább fokozhatja a "csendes többség" indokoltan elutasító magatartását, de - jövőbeli szándékait illetően - félelmetes kiismerhetetlenségét is. A két dolog csakugyan összefügg: ha valaki nem is ambicionálja, hogy "kiismerjék", ha nem fedi fel kártyáit, nehogy mások idejekorán "felülüthessék", az maga is arra szocializálja az "arctalan tömeget", hogy továbbra is - József Attilát parafrázálva - rettegjen, ha választ, és szemlesütve fontoljon sanda választ.

Ne mutogasson senki ez ügyben a hatalomra! Akitől nincs többé mit várni, annak a felelősségét sincs értelme sokat emlegetni - bármennyire is igyekszik az maga is minden felelősséget elhárítani magától! A kollektív felelőtlenség bűvös körét csak az törheti meg, ha végre akad valaki, aki önként áll helyt azért, amit elkövetett.

Ahhoz azonban, hogy bármit is elkövethessünk, cselekedni kell, sorompóba kell szállni. A valódi verseny azonban politikai életünkben még nem kezdődött el. S nemcsak azért, mert "nem engedik", hanem azért sem - számomra legalábbis az EFKOT ezt a képet mutatja -, mert senki sem akarja. A politika az akaratkifejezés terrénuma, ahol csak arról hihető el, hogy akar valamit, aki csinálja is (és nem a kifogásokat sorolja, hogy miért nem csinálhatja!), de legalábbis szakszerű, végrehajtható cselekvési programja van.

Itt azonban senkinek sincs programja a politizálásra, arra, hogy hogyan győzze le elképzeléseivel a többi csoportot. (A pluralizmus egy modern társadalomban csak akkor hatékony, ha a nyilvánosság előtt v e r s e n g ő pluralizmus, és nem a zöld asztalnál alkudozó korporációk neofeudális pluralizmusa.) Ugyanis ha mindenkinek ugyanaz a programja, (ti. néhány semmitmondó általánosság, demokrácia, piac stb.), akkor senkinek sincs programja. Platformok csak akkor születnek, ha az egyes csoportok feltárják, tisztázzák érdekeiket és értékeiket, és ezek jobb hatásfokú érvényesítése céljából megkeresik azokat a tevékenységi köröket, amelyeken belül más csoportokkal együttműködhetnek. Így egyértelművé válik, hogy ki kivel ért vagy nem ért egyet, és ezáltal a valóság próbáját kiállni képes konszenzusokon alapuló, reális koalíciók jönnek létre, ami megteremtheti egy esetleges osztásadalmi konszenzus, szociális partnerség bázisát is.

Jelenleg azonban a versenyzés helyett mindenki abban érdekelt, hogy minél előnyösebb starthelyzetet alkudjon ki magának a "vesenybírósnál", azaz: minél több privilégiumot harcoljon ki magának az államtól, minél előbbre jusson az elosztási kegyekért sorbanállók között. E logika szerint az épületet a feje tetejénél kell kezdeni építeni: először az állammal tárgyalni képes (önjelölt) vezetőséget kell kiállítani, amely - feltárt, aktivizált rétegérdekek híján - továbbra is az osztásadalmi érdekre hivatkozva próbálja meg alkupozícióját javítani, csak most már nem ortodox marxista, hanem reformfrazeológiával, az általános válság veszélyére, a nemzet üdvére stb. apellálva. (Ez érvényes a már-már mikroszkópikus méretekben darabolódó szakszervezeti mozgalomra is.) Eközben az igazi alulról jövő szerveződést az "Éljen az alulról jövő szerveződés!" jelszó, a nyilvánosságot a Nyilvánosság Klub helyettesíti stb. Ehhez járul az is, hogy valamennyi alakuló szerveződés önmagát eleve népfrontos koalíciónak deklarálja, miközben azok az alapszintű csoportosulások, amelyekből koalíció képződhetne, még létre sem jöttek. Ez voltaképpen a hivatalos szférában lejátszódó folyamatokat másolja; az Országos Érdekképviselői Tanács már megalakult, de érdekképviselői szervek még alig vannak! Egy másik példaa, éppen az EFKOT-ról: sokan érdeklődtek aziránt, hogy a MIOT hány képviselőt küldhet majd a felsőházba, (azaz: mennire érdemes oda belépni). Éppen ezek azok a jelenségek, amelyeket nem lehet a spanyolországi, 70-es évekbeli erjedéskor megjelent "taxipártokhoz hasonló gyermekbetegségnek" minősíteni a demokratikus hagyományok hiányával előtűni.

Mindezek fényében bár megértéssel, de egyszersmind forráskritikával kell kezelniük egyes szervezetek azon állítását, miszerint önkorlátozó magatartásuk háttérében csak az ország sorsáért érzett felelősség (MDF), illetve a sztálinista ellentámadástól, adminisztratív retorzióktól való félelem (FIDESZ) áll. Különösen az utóbbi, a felszínen radikálisnak tűnő szervezetnél szembeűnő, hogy energiája nagy részét legalitásának pusztá elismertetése köti le (az állam fogadja el tárgyalópartnerként) a tényleges politizálás helyett. Az EFKOT-on is az óvatos duhajkodás volt a legűűbb gondjuk: azon morfondíroztak, hogy a MIOT-ba való belépés esetén büntetlenűl tűntethetnek-e október 23-án. Ezt látván, az emberben felvetűdik, hogy nemcsak az ár felverését szolgálja-e az ilyen színjátékszerű rakoncátlankodás (hasonlóan a kiegyezéskori ellenzékűhöz)?

Nem a FIDESZ-t ért üldöztetésekűt kívánom alábecsűlni. Csak megpróbálom leírni, amit látok: hogy mit csinálnak, és hogy ez szerintem hova vezethet. A jelenlegi helyzet csakugyan nagyon nehéz, s ezért lehet is mentség a tévedésre - de csak utólag, és csak annak, aki vállalja a cselekvést. A nemtevéshűz való előzetes mentségkeresésre viszont nincs mentség, szintén azért, mert a helyzet csakugyan nagyon nehéz.

A fenti tendenciák igen karakterisztikusan megmutatkoztak a tanácskozás résztvevői által használt nyelvezetben, az egymással való kommunikáció mikéntjében. A felszólalók stílusa sokszor a TV-híradóbeli illetékesekére, vagy szemináriumvezetőkére emlékeztetett. Dominált a szűrkeség, a személytelenség, nem hallottunk szónokokat, akik szenvedélyesen igyekeztek volna igazukról meggyőzni a közönséget, hiszen viták sem voltak. Az előadók ezt érezhetően erényüknek, a tolerancia, a növekvő politikai érettség jelének tartották. Mint ahogy vélhetően azt is, hogy kritikai észrevételeiket - persze, ismét a jó öreg népi - urbánus ellentét kapcsán! - csak egymás háta mögött teszik meg, a kölcsönös önmérséklet "és az összefogás" jegyében. Igaz, az etnikai ellenszenvről racionális kiskurzus nem folytatható. De hát minek is egymásnak ugrani, ahol úgyis csak árnyékbokszolás folyik? A tolerancia annyit jelent, hogy politikai, világnézeti ellenfeleimet nem kívánom feljelenteni, állásából kirugatni - és nem többet! Azt már nem jelenti, hogy úgy teszek, mintha egyetérténék vele (ui. éppen akkor nem marad más, mint a háta mögött áskálódni). A toleráns embernek valóban meg kell gondolnia, amit mond (de "csak" azért, mert fejlett jogtudatával nem akar vesztes személyiségi jogi vagy büntetőperbe keveredni), viszont amit meggondolt, azt ki is mondja.

Sajnos, ezek a tünetek nagyon is illenek egy szimulált nyilvánosság, egy imitált pluralizmus önjelölt koalícióihoz. Azon a nyelven, amelyen az összejövetel szónokai megszólaltak, hasonló tanácskozásoknak Nyugaton a záródokumentumát fogalmazzák meg, előzőleg azonban napokig késhegyremenő vitákat folytatnak, ahol mindenki saját véleményét adja elő, nem pedig egy megelőlegezett népfrontot! A vitából megszülető kompromisszumos közös nyilatkozat (határozat!) stílusa pedig azért tompítja az ellentéteket, mert a cselekvés közös nevezőjét akarja megkeresni. (S nem azt bizonygatja, hogy a legfelelősségteljesebb az, aki nem tesz semmit, mert ezzel kerüli el a káoszt, az anarchiát.)

Az eddigiek alapján úgy tűnhet, mintha az általam elmondottak a Szabad Kezdeményezések Hálózatát képviselő hozzászólónak a nézeteit ismételnék! Nehéz azonban egy olyan csoporttal bármit kezdeni, amely a társadalomban gettószerű zárványt képez. A demokratikus ellenzék egy félig elit -, félig páriakaszt része. Az őket ért politikai vezetékeket részint kulturális elitbeli, részint nyugati kapcsolataikkal próbálják meg ellensúlyozni, ugyanakkor közülük sokan egy sajátos szubkultúrájú etnikai kisebbséghez tartoznak. E tényezőknek tulajdonítható, hogy léthelyzetüket is a 18. századi, arisztokratikus liberalizmus szellemében értelmezik (ekkor az ún. "nép"-nek még nem volt választójoga!), s ezért nemcsak a totalitarizmust utasítják el, hanem a modern tömegdemokráciák iránt is enyhe fanyalgással viseltetnek. Egy szociálisan privilegizált, etnikailag diszprivilegizált kisebbség -- többségében ez adja az SZKH tagjainak háttérét -- a számítását sokkal inkább megtalálja egy, a "ne zavarjátok köreimet!" mottóval jellemezhető polgárjogi mozgalomban (még ha Szabad Demokraták Szövetségévé való átalakulásakor a Hálózat ezen túl is akart lépni), mint egy, a többségi érdekre alapított intézményrendszerben. Bár e csoporttal szemben kétségtelenül nem hozhatók fel azok - az eddigiekben már taglalt - súlyos kifogások, amelyek az MDF-et érhetik, sőt, még azok az enyhébb kritikai megjegyzések sem, amelyek a FIDESZ-szel szegezhetők szembe, mégis féltő, hogy a "szamizdátosok" szabadkőműves jellegű köre a Horthy-korszak operettellenzékehez lesz hasonlatos, és ekként fog betagozódni a politikai színpadra.

Még egy félreértést szeretnék eloszlatni. Sokan úgy vélhetik: intranzigens radikalizmust, konfrontációt hirdetnek. Amikor mégsem ezt teszem, nem arra a bizonyos, sokak által a falra festett sztálinista

ördögére sandítok, amely egy újabb 1956-ra ismét vérfürdővel válaszolna. Nem arról van itt szó, hogy egy lázadás letöréséhez nem is kell már lövetni, mert megteszi a vízágyú is. Hanem arról, hogy a forradalmak csak ott hozhatnak megoldást, ahol egy maroknyi csoport despotikus uralma elnyomja a "népet": a lakosságnak az összes többi rétegét, amely jogfosztottságában egységessé kovácsolódik. Egy bonyolult, differenciált, modern társadalomban - mint amilyen a mai magyar is -, ahol már nemcsak "fent" és "lent" van, hanem középosztály is, és mindenkinek van veszténivalója, ott a forradalom már múzeumba való. (Kétszer különben sem léphetünk ugyanabba a folyóba. Ezért értelmetlen 1956-tal, 1968-cal, vagy 1980-81-gyel ijesztgetni, akár pro, akár kontra.)

A helyzet azért zsákutcás, mert ugyanakkor nincs akut válság sem. Ennek a fogalomnak csak akkor van értelme, ha a megoldása is látható. A "káosz", "anarchia" és egyéb mumusok azonban nem fenyegetnek, mert ami nem tud összeomlani, az csak rothad. Az új Márciusi Front legutóbbi ülésén Kolosi Tamás már egyenesen azt javasolta, hogy rendezkedjünk be hosszú vegetálásra. Ami azért rémületes perspektíva, mert a polgárosodássá megeredni képtelen liberalizálódásnak egyetlen kifutása lehet csak: az, hogy hazánkban - átfestett homlokzattal - a két világháború közöttihez hasonló szisztéma jön létre. S félő, hogy az alakuló szerveződések maguk is egy készülő rendőrállami többpártrendszer létrejöttéhez "falaznak" magatartásukkal, s ha az utóbbi az én számomra nem eléggé hiteles, akkor a "csendes többség" (micsoda förtelmes elitizmust takar már e kifejezés puszta használata is!) számára még kevésbé az. S ha a "démosz" szemében a konc elosztását látszatpluralizmussal elfedő, úri huncutsággá silányulnak a szabadságintézmények - és értékek, akkor csak egy vezér által biztosított erős, karizmatikus rend tűnhet számára - demokráciának. Hogy ennek egyelőre se aktuál- se globálpolitikai realitása nincs? Hja, kérem, 1919 és 44 között is negyedszázad telt el... (Az idegen csapatok kivonása pedig csak még fontosabbá teszi a kérdést - legalábbis, ha nemcsak az orrunk elé nézünk -: rendben van, ők elmentek, de mi lesz velünk?)

A rothadásból való megújulás erői tehát - ha valahonnan egyáltalán - csak az eddigi öntevékeny csoportokon kívülről jöhetnek. Ezért is szomorú és jellemző, hogy a vállalkozói réteggel kötendő szövetség gondolata - az MDF egyetlen egészséges felvetése! - az EFKOT-on süket fülekre talált. (Így aztán, független szponzorok, további Morvaik híján nem marad majd más, mint az állam bácsitól kunyerálni, ami az államtól való függetlenség jelszavával nemigen passzol.) Mert van másik alternatíva is, amelyet Hankiss vázolt fel az VMF-ben: a politikai elit köt szövetséget a vállalkozói felső tízezerrel és a menedzserréteggel, a már eddig is meglevő családi összefonódásokat legalizálva. De ugye tudjuk, hogy volt már századunkban - tekintélyuralmi pluralizmus mellett - koalíció a politika urai és a fináncoligarchia között? (A reprivatizáció csak egyik előfeltételét képezi mind a piacgazdaságnak, mind a modernizációnak, de semmi esetre sem azonos velük.)

Kínálkozik a förtelmesen cinikus, de nem minden mélység nélküli szentencia: ha már a létező szocializmust megdönteni úgysem lehet, "megreformálni" pedig csak az imént vázolt irányban, akkor hadd jöjjön az a szégyenletes, de talán szükséges történelmi kitérő, amelyet Spanyol- és Görögön is végigjárt, mielőtt a demokrácia útjára lépett... Engem azonban éppen az EFKOT győzött meg arról, hogy ha ez így megy tovább, akkor a legjobb szándékkal is olyan kígyótojásokat fogunk kiköltetni, amelyekből egy szocdemre átpingált Horthy-rendszer, vagy egy piros-fehér-zöld ceausescuizmus kelhet ki. S aki radikális reformernek vallja magát, annak vigyáznia kell, nehogy 360°-os fordulat végrehajtásában segédkezzen - 180°-os helyett. Ennek ára ugyanis a mi bőrünk lehet - az, amit annyira féltünk, és ezért nem vállaltuk, hogy megvédjük magunkat a korrumpáló hatásoktól. Nem szeretném, ha egyszer - MDF-estől, Hálózatostól mindenestől - ugyanazokat a szemrehányásokat kellene tennünk egymásnak, amelyeket a weimari köztársaságot "elfuseráló" pártok annak idején.